

Principiul de unitate al Sufletului lumii (*Timaios*) și acela de unitate a logos-ului, la stoici, sînt strîns înrudite. Dualismul „corp și suflet” al lumii, sau acela al domeniilor cosmice — supra și inframundan — există atît în platonism cît și în stoicism (p. 128). Autorul nu omite deosebirile dintre sistemul Stoa și acela al Ideilor. Credem însă că enunțarea lor nu e multumitor relevantă. Subaprecierea raporturilor dintre stoicism de o parte, Heraclit și Empedocle de altă parte, slabul interes acordat de autor sensualismului din sistemul gnoseologic al stoicismului nu poate să nu afecteze concluziile sale asupra legăturilor dintre cugetarea întemeiată de Zenon din Citium și cea platoniciană. Krämmer cercetează mai departe raportul dintre ceea ce d-sea numește *deism* epicurian și de altă parte concepțiile teologice din platonism și aristotelism. Atît Academia cît și Lyceul și-au exercitat influența, dar prima în mod preocupător. Motivația epicuriană a așa-numitului deism este, admite autorul, deosebită de aceea proprie sistemelor platonician și aristotelic. Dacă această parte a expunerii poate stîrni obiecții, dimpolrivă, convingătoare se arată considerațiile referitoare la deviația atomilor epicurieni „de suflet” (*clinamen*), deviație pusă în legătură cu principiul automiscării platoniciene și aristotelice a sufletului (p. 186).

A treia parte a cărții se ocupă de precedentele conceptelor eleniste de *areté* și *eudaimonia*.

În partea a patra, o amplă și competentă cercetare a teoriei epicuriene a *minimelor* — cinci la număr după părerea lui Krämmer (p. 255) — așa cum se desprinde din Diog. Laert. X, 54—59. Dobîndim informații minuțioase și complete, aprecieri îndelung argumentate filologic, asupra dezbaterilor desfășurate în jurul acestei teme în literatura contemporană: autori, teme, teze ce se confruntă, judecăți asupra soluțiilor propuse. Dacă principiul ca atare, luat în mod abstract e democritic, apoi modalitatea lui epicuriană descinde din filosofia academică a elementelor lumii dezvoltată în *Timaios* și în *Ilepti τοῦ ἀγαθοῦ*, reluată de Xenocrates într-o modalitate proprie. Principalul ascendent platonician asupra atomismului epicurian constă în modalitatea matematică a construcției de a concepuți un conceptului de atom cum și a notelor sale determinative. Cu referire în special la gîndirea matematică, se poate afirma că „Epicur a transpus procedeele de gîndire ale platonismului în ambianța atomistă și totodată în filosofia elenistă” (p. 331).

Dat fiind că platonismul cu care Epicur are de-a face în mod nemijlocit este acela al lui Xenocrates, autorul, într-un capitol aditiv, ne oferă o prezentare concentrată, foarte utilă, asupra *Fizicii* acestui scolarh al Academiei.

Concepută în demna tradiție care pune erudiția filologică în slujba clarificării unor teme de bază ale vechii filozofii grecești, cartea recenzată adaugă un nou și fin instrument în aparatura aceluia ce se apleacă asupra studiului fenomenului atît de complicat al filozofiei eleniste. Dar cititorul care a parcurs-o simte nevoia să nu se fi oprit acolo unde se oprește, știind că are de-a face cu un autor de înaltă competență și filologică și istorico-filozofică. Așa după cum sistemele — neoacademic, stoic, epicurian — nu sînt simple agregate de teze ci *totalități*, elenismul nu e doar o sumă de școli, ci un fenomen avînd un anumit profil filozofic, o anumită unitate spirituală; este o epocă în istoria culturii. Analiza filologică e prin natura ei disjunctivă. Un nou act, conjunctiv, trebuie să-i urmeze spre a ne da seama de relațiile dintre teme și structurile teoretice de sistem în care se integrează și care-și pun amprenta asupra lor. Lumina deplină asupra semnificațiilor aceleiași teze într-o nouă ambianță culturală evidențiază un plus de semnificații. În momentul în care persoana filologică din ființa autorului și-a încheiat misiunea ar fi trebuit să lase loc persoanei sale filozofice.

Ion Banu

PAUL MORAUX, DIETER HARLFINGER (ed.), *Untersuchungen zur Eudemischen Ethik. Akten des 5. Symposium Aristotelicum* (Oosterbeek, Niederlande, 21—29 Aug. 1969), Berlin, W. de Gruyter, 1971, 317 p., 86 DM

Prezentul volum inaugurează o serie care, sub titulatura PERIPATOI, urmează ca, în opt-nouă volume, să ofere studii pe teme speciale de exegeză aristotelică și post-aristotelică. Vor fi astfel cunoscute rezultatele cercetărilor celor mai noi în jurul unor lucrări ale lui Aristotel și ale descendenților săi spirituali. Ținuta științifică a colecției se recomandă prin prezența în fruntea întregii acțiuni a numelor de înalt prestigiu filologic ale lui P. Moraux și Dieter Harlfinger. E oportun să se reamintească faptul că aceștia, împreună cu Jürgen Wiesner, Dieter Reinsch și alții asigură funcționarea remarcabilă a publicației „Aristoteles-Archiv” de pe lângă seminarul de filologie clasică al *Institutului pentru studiul antichității*, de la Universitatea Liberă din Berlin. Este unul din puținele centre moderne de cercetare a manuscriselor artisto-

telice din lume; dispune pînă în prezent de microfilmele a mai bine de 1000 manuscrise aristotelice grecești.

Dezbatările în jurul chestiunii de a ști ce a reprezentat la timpul său *Etica eudemică* în ansamblul lucrărilor de etică ale lui Aristotel continuă să lase și în timpul nostru multe întrebări deschise. Nu există un acord între specialiști în privința raportului, în procesul creației de etician a lui Aristotel, a acestei opere față de celelalte două, *Etica nicomahică* și *Ἠθικά Μεγάλα* (*Moralia Magna*). Este, după expresia lui Dirlmeier, „enigma celor trei etici”.

Derutează nenumărate repetări, în special în textul celor două opere extinse, eticile *eudemică* și *nicomahică*. Sîrnește nedumeriri mai ales faptul că textul cărților IV—VI din *Etica eudemică* este unul și același cu textul cărților V—VII din *Etica nicomahică*.

Este oare *Etica eudemică* o „ciornă” aristotelică abandonată atunci cînd autorul ei a început să scrie *Etica nicomahică*? Este doar un agregat de „rămășițe” care nu au intrat în *E.N.*? Sau, cumva, împreună cu *Moralia Magna*, o lucrare de mai tîrziu, provenită în împrejurări neclare din *E.N.*? Fiecare din aceste puncte de vedere are susținătorii săi. Această chestiune și multe altele încă, de prim plan, privind această lucrare aristotelică, așteaptă clarificări, fără a mai pomeni numeroasele controverse referitoare la text și la semnificațiile acestuia.

Lucrarea pe care o prezentăm cititorilor debutează cu o doctă *Überlieferungsgeschichte* a lui Dieter Harlfinger, care comunică datele la zi asupra situației manuscriselor *E.E.* și stadiul atins în dezbaterea asupra părților controversate (cărțile IV—VI). De reținut faptul că apartenența lor inițială la *E.N.* sau *E.E.* a început să fie pusă sub semn de întrebare încă în secolul II e.n., dacă nu chiar mai devreme. Autorul înclină să creadă că la început ar fi făcut parte din *E.N.* (p. 49).

În studiul *Some Controversial Passages in the Eudemean Ethics*, Jean M. Mingay face propuneri privitoare la lecțiunea pasajelor VII, 1, 1234^b 25—30, VII, 2; 1235^b 39, VII, 2, 1238^a 7—8, VIII, 1, 1246^a 26—31 și VIII, 2, 1247^b 35—37.

Donald J. Allan se ocupă în studiul *The Fine and the Good in the Eudemean Ethics* de distincția aristotelică dintre binele-in-genere și binele particular simplu, adică acela ce are în vedere o persoană determinată (*ἀπλῶς ἀγαθόν*); de asemenea de raportul dintre frumos și bun în *E.E.* și în *Metafizica*, cum și de teza aristotelică asupra criteriului care legitimează binele.

Ideea de *φρόνησις* (în studiul *The meaning of φρόνησις in the Eudemean Ethics*) constituie obiectul comunicării semnate de C. J. Rowe. După părerea autorului, principala problemă este aceea a raportului dintre teoria și practica eticii, la Aristotel. În timp ce în *E.N.* ele sînt considerate a fi cu totul distincte, în *E.E.* dimpotrivă sînt văzute pătrunzîndu-se reciproc. *φρόνησις* din *E.E.* ar evolua în meditația aristotelică, intrînd mai apoi într-o disjunctie: ar deveni în parte *ἀρετή* iar într-o altă direcție, sau prin altă parte a conținutului s-ar transforma în ceva care s-ar putea denumi *σοφία* (p. 92).

Un studiu nuanțat, de exhaustivă minuție, consacră Olof Gigon, sub titlul *Das Prooimion der eudemischen Ethik*, primelor șase capitole ale *E.E.* Acest text „introdactiv” e, spune autorul, foarte bine conceput, dar din păcate intențiile sale nu-și găsesc o la fel de bună aplicare în compoziția ce urmează introducerii. (p. 132). Ceea ce-și propune aici Aristotel este: să delimiteze sensul conceptului de activitate practică (*πραγματεία*) și să determine știința al cărei obiect îl constituie; să scoată în evidență, drept principale, două probleme, anume aceea a instituirii *eudaimoniei* și aceea a statutului acestui concept. Se știe că Aristotel a fost fără răgaz preocupat de tema modalității etice de a considera conceptul de fericire. În continuare „introducerea” vorbește de însemnătatea obiectului așa cum a fost delimitat, de metodologia ce urmează să-i fie aplicată și, în fine, de dificultățile deosebite pe care vechiul autor le așteaptă în cursul împlinirii sarcinii pe care și-a asumat-o.

La critique des idées dans l'Ethique Eudémienne indică tema ce preocupă pe G. Verbeke. Acel neobosit critic al platonismului care a fost Aristotel obiectează fostului său maestru că impune omului o morală de *imitare*, a unui Bine *dat*, răpînd omului dreptul și puterea de a *decide* în materie de bine și rău; că atribuie eticii un scop transcendent; că are în vedere valori extramane iar nu accesibile omului. Reiese de aici, spune comentatorul modern, că morală lui Aristotel constituie, în raport cu cea a lui Platon, un însemnat progres în ceea ce privește valorizarea omului în această lume (p. 156).

Următoarele trei titluri relevă o dezbateră pe tema principiului binelui în *E.E.* Contribuțiile sînt intitulate: *Multiplicité et unité du bien selon E.E.I, 8*, de Enrico Berti, *Ends and Means and Logical Priority*, de David B. Robinson și *Réponse à D. B. Robinson* (E. Berti). Este o multilaterală analiză a conceptului aristotelic de bine, privit din punctul de vedere al teoriei astfel numitelor *λεγόμενα πρὸς ἓν*, expresie greu traducibilă, redată în engleză prin enunțul *focal meaning* și însemnînd un fel de *sens comun prioritar* al unor genuri diferite sau, cum mai spune Robinson, a o prioritate logică (*logical priority*) (p. 185). Este problema unui anumit unghi

de vedere, specific aristotelic, în virtutea căruia binele ar putea constitui un principiu unitar — definit *altfel decât ca universal* — la care s-ar raporta variatele genuri de bine. După părerea autorilor menționați, așa s-ar putea explica faptul aparent contradictoriu al existenței unei multiplicități a binelui, fără însă a se exclude puțința unei științe *unice* a binelui suveran, adică știința eticii (p. 182—184).

O temă apropiată cercetează Jacques Brunschwig în studiul *E.E. I, 8, 1218^a 15—32 et le Περὶ τάχαθού*. Autorul pune în lumină o critică aristotelică — fără corespondent în celelalte lucrări ale întemeietorului Liceului — a tezei platoniciene în virtutea căreia Binele s-ar raporta la lucrurile bune prin semnificația lui de *număr*, fiind tot una cu *Unul* (p. 198). Ar fi vizat aici, nu Xenocrates cum au crezut unii, ci însuși Platon, în speță tezele platoniciene din „expunerile nescrie” prezentate în Academie (p. 222).

Τέλος et ἀρετή d'après E.E. II, 1 et la tradition platonicienne, studiu semnat de Joseph Moreau, are drept obiect cercetarea punctului de vedere din *E.E.* asupra temei definirii supremei virtuți, a fericirii și a raportului dintre ele. *Fericirea*, crede Aristotel, considerată drept *binele suveran*, este *activitatea* în curs de desfășurare, sau *energia* unui suflet *bun*, adică *virtuos*. Astfel, spre deosebire de Platon pentru care virtutea poate fi obținută prin gândire pură, după convingerea lui Aristotel ea este înțelepciunea *practică* (p. 229).

D. A. Rees, în studiul „*Magnanimity*” în *the Eudemean and Nicomachean Ethics*, arată că noțiunea de *μεγαλοψυχία*, adică „mărinimia” este studiată de Aristotel în cele două tratate urmându-se două căi diferite, clar evidențiate de către interpretul contemporan. Ele marchează poate momente deosebite în cugetarea etică a lui Aristotel (p. 243).

Despre o evoluție a gândirii Stagiritului prin cele două etici extinse ale sale vorbește și Jean-Claude Fraisse în comunicarea *Ἀυτάρκεια et φίλια en E.E. VII, 12, 1244^b 1—1245^b 19*. Cercetătorul din Bordeaux examinează aici chestiunea raportului dintre principiul autonomiei personalității și principiul aspirației *către altul* (prietenia). Se știe că ambele sînt prețuite de Aristotel, fără însă ca să apară prea limpede modul în care înțelege el să le pună în raport unul cu altul. În *E.E.* accentul cade pe tendința *filiei* de a-și impune precumpănirea asupra celeilalte. În *E.N.* se tinde să se rezolve dificultățile teoretice care astfel se ivesc (250—251).

Das Fragment VIII. 1 comunicare datorată lui Paul Moraux, se apleacă asupra unui capitol obscur, lacunar al textului rămas de la Aristotel, document căruia i s-au propus pînă acum variate lecțiuni. Unele știrbiri, crede filologul nostru, sînt probabil sortite să rămînă de nedepășit. Se propun soluții destinate să facă textul cît mai lizibil cu puțință.

Un fin comentariu filologic și filozofic consacră W. J. Verdenius unui pasaj al cărții a VII-a al *E.E.* (15, 1248^b 19—1249^b 3), sub titlul *Human Reason and God in the Eudemean Ethics*. Studiul are ca obiect conceptele aristotelice de *frumos* și *bine* și mai ales distincția teoretică dintre ele: în timp ce lucrurile frumoase sînt dorite prin simpatia nemijlocită pe care o inspiră, cele bune se definesc printr-un criteriu *obiectual*, „natural”, care urmează a fi definit și care oricum este de ordinul rațiunii (p. 285). Analiza aristotelică a acestuia în *E.E.* conduce pe Verdenius spre convingerea că această lucrare reprezintă un stadiu timpuriu în dezvoltarea cugetării aristotelice.

Mănunchiul de studii a cărui sumară prezentare am făcut-o reprezintă ultimul stadiu al înțelegerii și explicării unei opere aristotelice ale cărei obscurități continuă să fie tulburătoare. Tulburare stimulativă, ca una ce atrage în jurul vechiului text pe cei mai de seamă specialiști din zilele noastre dintre care doar o parte au colaborat la sesiunea ce se oglindește în volumul pe care l-am prezentat. Este regretată îndeosebi absența lui Ingemar Düring, căruia volumul îi este dedicat.

Ion Banu

G. E. R. LLOYD, *Greek Science after Aristotle*, Londra, Chatto and Windus (col. *Ancient Culture and Society*), XIII+189 p. bibliografie selectivă, indici, 34 figuri în text.

Importanta colecție de popularizare condusă de profesorul M. I. Finley publică sub acest titlu partea a doua a lucrării consacrate de G. E. R. Lloyd istoriei științei în lumea greacă; prima parte, tipărită încă în 1970 sub titlul *Early Greek Science: Thales to Aristotle* (prezentată cititorilor noștri în vol. XIV din 1972, p. 317—319), urmărea, sintetic și clar, istoria începuturilor unui mod de examinare a naturii a cărui descoperire, pe bună dreptate, autorul o atribuie Greciei. Punctul final al acestei investigații fusese, în chip firesc, Aristotel, a cărui operă constituie și corolarul experiențelor acumulate înainte de vremea lui, și punctul de pornire aproape obligatoriu al evoluției ulterioare.